

МІСЦЕ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН У ФОРМУВАННІ МІСТА

КРЕМЕНЦЯ (XV - 60-ті роки XVI ст.)

Важливим питанням при вивченні будь-якого міста є його етнічна структура, адже саме вона може пояснити особливості та історії побудови та існування певних архітектурних об'єктів. Саме тому при характеристиці топографії міста Кременця XV- середини XVI ст. цінними є дані про іноетнічні елементи на території міста та їх вплив на його розвиток.

З давніх часів місто Кременець було заселено представниками різних національностей. Безумовним, звичайно, є той факт, що основну частину його населення завжди складали українці.

Завдяки історичним джерелам, які дійшли до нас, знаємо, що в середині XV ст. на території Кременця проживали представники семи національностей, які варто перерахувати: русини (українці), ляхи (поляки), німці, волошини (молдавани, румуни), вірмени, жиди й татари. Таку вичерпну інформацію ми дізнаємося із Грамоти Великого литовського князя Свидригайла від 9 травня 1438 року, за якою Кременець отримав Магдебурзьке право [2, 3-5].

Перелік національностей подається в документі в контексті того, що магдебурзьке право стосувалося кожного громадянина Кременця, а саме і „русина, і ляха, і волошина, і вірменина, і жидовина, і татарина”. Дослівно він звучить так: „Милостю Божою, ми Великий князь Свидригал Литовський, Руський і інших, чиним знамените сим нашим листом кожному нинейшим й потім будучим, хто иань возрит или чтучи його, услышит, комууж, того коли будет потребно пожадал на нас із Буска Немец Юрек в Кремянець войтовства з немецкими прави, как із Марборга, права видают, на вся королевськийє міста ... Порадившися з нашими князі і з пани і з нашою радою, подлуг його прошення дали есьмо йому войтовство у Кремянці... і маєт он судити, о великой річі і о малой Русина і Ляха і Волошина і Арменина і Жидовина і

Татарина..." [8, 22-24]. Тобто, як бачимо представники семи етносів станом на середину XV ст. мирно мешкали на рівних правах на території досліджуваного нами міста.

Відштовхуючись від вищеподаного переліку варто зазначити, що в означений період значну частину населення міста становила єврейська громада. Так, як бачимо поява її перших представників датується серединою XV ст. Сильні економічні позиції євреїв на території українських міст помітні стають вже в XV ст. Факти свідчать про те, що Річ Посполита, а отже й тодішня Україна з її містами, була в часи пізнього середньовіччя найбільш сприятливою країною для проживання єврейського населення. Цілком правильним є висновок М.С. Грушевського про те, що на кінець XV ст. Корона Польська стає помалу збірником єврейства з цілого світу і вони починають заповнювати міста і містечка [3, 225].

В 1495 р. єврейське населення було вигнане за межі Великого князівства Литовського, але в 1503 р. воно було повернуте назад [7, 36].

Не зменшився ріст єврейського населення і в наступному столітті. Цей факт вплинув на активну розбудову єврейської частина міста, яка на той час була центральною. Так званий єврейський квартал мало чим відрізнявся від інших кременецьких районів. Більшість єврейських будинків тут, імовірно, як і в сусідніх містах того часу, були дерев'яними, однак траплялися і кам'яні.

Євреї мирно співіснували з корінним населенням. Основним їх заняттям була економічна діяльність. Здебільшого вони виступали в ролі державців мит і різних державних доходів. Тому в литовські часи вони досягли вагомого становища в економічних відносинах. Цьому процесу сприяли умови, які були створені литовськими князями для єврейського населення, що ставились до цієї категорії своїх підданих цілком доброзичливо. На початковому етапі чисельність їх колоній була досить не велика.

Єврейське населення об'єднувалося в особливі судово-адміністративні одиниці - „збори”, якими управляли старші євреї, „школярі”, „ребеї”. В середині єврейських общин суд відбувався по законах іудаїзму: „веде их закону”. Якщо одна з сторін не входила до єврейської общини, то справу розглядали шляхетські судові установи відповідно до земського права Магдебурзькі суди були відсторонені в справах єврейської общини. Але магістратські урядовці не рідко використовували свою владу по відношенні до євреїв.

Євреї проникали до міста Кременця із Польщі, зосереджуючи в своїх руках значний економічний та політичний вплив. Чисельність їх колоній досить не великі, і вони не відзначались відокремленістю, використовують руську мову (жаргон з'явився пізніше). Ще одним свідченням існування значної єврейської громади в середині XV ст. є кладовище євреїв – відоме під назвою «Окописько». Перші захоронення його датуються якраз цим періодом. Цвинтар розташований на одному із схилів Кременецьких гір. Саме з цього місця дуже добре видно центральну частину міста, яка була щільно заселена євреями. Єврейський цвинтар вирізняється з поміж інших своєю самотністю. Поховання в ньому розміщені згідно історичних періодів: чим далі вгору, тим новіші могили. Біля підніжжя поховання XV ст., а вгорі XVIII ст. і наступних століть. Єврейські пам'ятники зроблені як у вигляді кам'яних плит, так і у вигляді пам'ятних надгробків. Написи усі зроблені на івриті, тому їх дуже важко читати. Цвинтар сьогодні є абсолютно не досліджений.

Євреї на території міста згадуються і в першій половині XVI ст., зокрема, свідченням цього є привілей Сигізмунда I Старого від 1536 р., де говориться про те, що єврейське населення має право на користування усіма правами, які є в місті на рівні з іншими мешканцями Кременця. Ніхто не має права в чомусь їм перешкоджати займатися ремеслом та торгівлею [9, 77]. Як бачимо, для єврейського населення були створені усі умови для того, щоб масово заселяти місто Кременець.

Люстрація 1545 р. згадує разом із корінним населенням міста представників таких національностей як чехи, німці, поляки, литовці. Якщо говорити у відсотках, то в середині 60 р. XVI ст. в Кременці різні етнічні групи склали 13 % усіх жителів. Серед них євреїв було 67 осіб, поляків 12, білорусів – 6, турків – 5, росіян – 4, німців – 3, литовців – 2, молдаван – 1, чех – 1 [6, 34].

В цій же люстрації дізнаємося про посади, які займали деякі представники національних меншин. Так, станом на 1545 р. в Кременецькому замку пушкарями було кілька німців. Про це свідчили їх імена, такі як: Матус, Иоган, Ганс. Проживали вони, ймовірно, на території замку в казармі. Отже, волинські князі запрошували на роботу до замку німців, адже в цей період комендантом замку був прус Конрад.

Наступним документальним свідченням про етнічну структуру міста вже середини XVI ст. є так званий опис Кременецького замку або люстрації 1552 р. В ній ми дізнаємося про проживання представників польського і німецького етносу, зокрема є згадка про одного німецького пушкаря – Гануса, другого польського – Матуша, а третього – місцевого [5, 28].

Крім того люстрація Кременця 1552 р. згадує про міграцію польських жидів до Кременця і зазначає, що станом на 50-ті рр. в місті було 48 єврейських будинків [4, 254; 5, 30]. В більшості випадків їх садиби розташовувалися в центральних кварталах Кременця. Свідченням цього є той факт, що головна вулиця міста довгий час носила назву Жидівська, і лише на межі XVIII й XIX ст. її почали називати Широкою [4, 254] (сучасна вулиця Т.Шевченка). Назва цієї вулиці, була пов'язана з тим, що вулиця була настільки широка, що на ній могли розминутися два вози [10, 14].

Наступною національною меншиною, яку варто згадати були німці. Вони пригадуються як у привілеї Свидригайла 1438 р., так і в люстраціях 1545 та 1552 р. Переселення німців на Волинь, та до Кременця не було на той час закономірним явищем і не носило масового характеру. Як бачимо німці в Кременці, працювали як наймані робітники, на тих професіях, які не могли

забезпечити місцеві жителі. Процес переселення німців активізувався лише в другій половині XVIII ст., але в Кременці компактних місць проживання цього етносу не зафіксовано. Очевидно вони селилися поряд із представниками інших національностей.

В контексті вивчення історичної топографії міста слід також дослідити історію перебування в Кременці поляків. По смерті волинського князя Юрія II Тройденевича в 1340 р. польський король Казимир Великий, маючи деякі династичні претензії щодо волинських земель захоплює їх. Отже, на території Волині, і в тому числі Кременця, починають селитися поляки, як ми це бачимо із даних в Грамотах та Люстраціях. Полякам-колоністам польські королі віддають землі волинських родів. За кошти поляків на території міста будують перші католицькі костели і монастирі того часу.

Правда, в світлі історичної топографії суто польських кварталів в місті не виявлено. Однак поступове захоплення панівних позицій у місті польським населенням може свідчити, що мешкали вони в його центрі та в Кременецькому замку. Про це докладніше йтиметься далі

Підсумовуючи вище подану інформацію, зауважимо, що специфіка в населенні міста на той час була характерна не лише для міста Кременця, а й для багатьох інших найбільших міст сучасної Великої Волині. Такий стан справ був закономірним, адже представники різних етнічних груп по своєму збагачували традиції, особливості міста. Проживання на території Кременця різних національностей назавжди позначилось на його розвитку, архітектурі, релігійному сповіданні та традиціях сучасного населення. Саме тому сучасний Кременець є туристично привабливим для туристів з Польщі, Литви та Німеччини, яких щоліта можна побачити на вулицях цього невеличкого районного центру.

Список використаних джерел та літератури

1. Бершадский С.А. Литовские евреи. История их юридического и общественного положения в Литве от Витовта до Люблинской унии 1388–1569 гг. СПб., - 1883. № 77. С. 62.

2. Грамота В. Князя Свидригайла, про надання місту Кременцю Магдебурзького права і призначення на посаду Кременецького вйта Юрка Німчина із Буська. 9 травня 1438 р. // АЮЗР. – Часть.V. – Т. I. Акты, относящиеся к истории городов и местечек в Юго-Западной России (1432 — 1798 гг). / Под ред. М.Юзефовича. – К.: Университетская Типография, 1869. – 636 с.- № II. – С. 3-5.
3. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн./ Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. Думка, 1991. – (Пам'ятки іст.думки України). – Т.4. – 1993. – 544 с.
4. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн./ Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. Думка, 1991. – (Пам'ятки іст.думки України). – Т.5. – 1994. – 704 с.
5. Опис Кременецького замку за люстрацією 1552 р. // АЮЗР. – Часть.VII. – Т. II. Акты о заселении юго-западной России. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1890. – 644 с.- № VIII.
6. Сас П.М. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в.- К., 1989.
7. Собчук В. Перлина в короні України: Кременець/ Фотографії В. Томчук. – Кременець: Видавець Томчук В.Ю., - 2005. – 56 с.: іл.
8. Теодорович Н. И. История г. Кременец. – Седлец. – 1904. – 126 с.
9. Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym. – Wydanie drugie, poprawione i uzupełnione przez F.K. Martynowskiego. Warszawa: Nakład i druk S, Orgelbranda, 1886. – Т. III.
10. Hoffman, Karol. Tam, gdzie się urodził J. Słowacki. Krzemieniec. - druk. A. Michalskiego; nakł. Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego Warszawa, 1909, - 52 s.